

UDK 39(497.472+497.571):821.163.6.09

Špela Ledinek Lozej, Nataša Rogelja

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica,
Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Ljubljana

ŠAVRINKA, ŠAVRINI IN ŠAVRINIJA V ETNOGRAFIJI IN LITERATURI

Prispevek temelji na etnografski terenski raziskavi delovnih migracij v Istri ter na analizi izbranih literarnih prispevkov, ki neposredno ali posredno interpretirajo Šavrinke, Šavrine in Šavrinijo ter so imeli ključno vlogo pri šavrinizaciji severnoistrskega podeželja. Današnje razumevanje Šavrinije namreč izhaja iz polpretekle literarne produkcije, osredotočene na istrske preprodajalke za jajci – Šavrinke, etnografski podatki pa razkrivajo odtenke prekrivanja, prepletanja in razhajanja med stvarnimi preprodajalkami in literarnimi upodobitvami Šavrink ter opozarjajo na pomen materialnih okoliščin pri oblikovanju literarnih in regionalnih simbolov.

Ključne besede: šavrinizacija, identitetni procesi, delovne migracije, žensko delo, Istra

1 Uvod

Procesa oblikovanja istovetenja s Šavrinkami in Šavrinijo konec 20. stoletja ter literarizacije Šavrinke sta vzajemno prepletena. Zato ne preseneča dejstvo, da se večina razlag regionalizacije in nacionalizacije Istre ter oblikovanja šavrinske identitete osredotoča predvsem na analizo literarne, deloma pa tudi širše umetnostne upodobitve Šavrink in Šavrinije (BASKAR 2002a, 2002b; BRUMEN 2000; MIHELJ 2006; URBANC 2011). Lik Šavrinke je namreč navdihoval in pritegoval pozornost umetnikov, poustvarjalcev in zbirateljev ljudskega blaga, kar je razvidno od *Šavrinskih pesmi* Alojza Kocjančiča (1962) dalje, predvsem pa ob izidu romanov, novel in pripovedi Marjana Tomšiča ob koncu osemdesetih let 20. stoletja (TOMŠIČ 1983; 1986; 1990; 1993). V manjšem obsegu so se razlage oblikovanja šavrinske istovetnosti posvečale stvarnim okoliščinam in življenjem posameznikov, ki so imeli pomembno vlogo pri oblikovanju literarnih, likovnih in folklornih podob Šavrinke (LEDINEK in ROGELJA 2000).

Pričujoči prispevek proces oblikovanja literarne podobe in šavrinske identitete osvetljuje z nasprotni strani, iz perspektive etnografije,¹ konkretnih materialnih

¹ Raba besede etnografija se v sodobni antropološki in etnološki literaturi navezuje tako na nabor podatkov, zbranih ob kvalitativni terenski raziskavi, kot na specifično metodo oz. na skupek specifičnih kvalitativnih metod; v prvi vrsti opazovanje z udeležbo, izvedeno s strani raziskovalke/raziskovalca, in vzpostavlanje dialoga z opazovanimi akterji v obliki strukturiranih, polstrukturiranih ali nestrukturiranih intervjujev. (za več o etnografiji glej HAMMERSLEY in ATKINSON 1995). Etnografija pričujočega prispevka je bila zbrana v obdobju med 1994 in 1996, in sicer na podlagi pogovorov z (nekdanjimi) istrskimi trgovkami in njihovimi sorodniki iz Boršta, Dola, Gračišča in Kubeda, njihovimi odjemalci v Istri, v Kaldirju in na Vrhovščini, v pogovorih s pisateljem Marjanom Tomšičem, kiparjem Jožetom Pohlenom, predstavnico kulturno-umetniškega društva Šavrini inu anka Šavrinke Marijo Knez, predstavnico društva Šavrinske pupe en ragacon Rožano Koštial ter na podlagi stvarne izkušnje pešačenja po krožni trgovski poti med Gračiščem, Vrhovščino nad Buzetom in Trstom med 14. in 18. julijem 1995.

okolščin in življenj posameznikov. Izhajajoč na eni strani iz etnografije delovnih migracij v Istri v prejšnjem stoletju, vpetih in pogojenih s fizičnogeografskimi značilnostmi območja in družbenozgodovinskimi okolščinami, ter na drugi strani iz pregleda izbrane literarne, pa tudi likovne in folkloristične produkcije, ki neposredno ali posredno interpretira Šavrinke, Šavrine in Šavrinijo, se prispevek v prvem koraku osredotoča na življenjsko zgodbo delovne migrantke z območja severovzhodne Istre, ki se je v prejšnjem stoletju ukvarjala s preprodajo med osrednjo Istro in Trstom. Na podlagi konkretne življenjske zgodbe istrske preprodajalke bo v drugem koraku predstavljen preplet prizorišča oz. materialnih okolščin, interakcij posameznikov v teh okolščinah ter nastajajočih podob, ki so prispevale k šavrinizaciji istrskega podeželja. Analiza se naslanja na prispevek Milesa Richardsona z naslovom *Being-in-the-market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America* (2003), v katerem je postavljena metodološka podlaga za koncept (po)telešenega² prostora. Avtor je v razlagi prostorjenja trga in tržnice izhajal iz predpostavke, da je biti-v-prostoru oz. biti-tam obenem fizično-prostorsko in tudi kulturno dejstvo (LOW in LAWRENCE ZÚÑIGA 2003: 5). Proces, v katerem materialne okolščine določajo situacijo in kako le-ta povratno vpliva na materialne okolščine, je Miles Richardson predstavil na podlagi treh komponent: 1) preliminarna definicija oz. materialne okolščine **prizorišča**; 2) **interakcija**, ki se dogaja na prizorišču; in 3) **podobe**, ki se oblikujejo na podlagi materialnih okolščin in interakcij ter dopolnijo preliminarno definicijo z novim občutenjem in umevanjem prostora (RICHARDSON 2003: 76). V zadnji stopnji sicer vzajemnega procesa postane prizorišče upodobitev nastajajoče situacije ali, drugače povedano, družbena situacija postane fizično umeščena (RICHARDSON 2003:85).³ Vzajemno medsebojno razmerje med prizoriščem, družbenimi interakcijami in podobami, bo v prispevku predstavljeno na osnovi fizičnogeografskega orisa ter gospodarske in politične umestitve trgovske poti med Istro in Trstom, družbenih interakcij in nastajajočih podob na in ob trgovski poti skozi 20. stoletje, upošteva obujanje spominov in literarno produkcijo.

2 Življenjska zgodba Marije France iz Gračišča⁴

Marija Franca je bila rojena 5. februarja 1907 v Gračišču. Otroštvo z osmimi sorojenci je preživela pod skupno streho s starimi starši, družinami treh očetovih bratov ter samskim stricem. Osnovno šolo je obiskovala deloma v slovenskem in deloma v italijanskem jeziku. Jeseni je na poti v šolo spotoma nabirala kostanj. Z denarjem, ki so ga dobili ob prodaji, so starši kupili otrokom obleko in obutev za zimo. Vsakokrat, ko so peljali kostanj v Trst, so vzeli enega od otrok s seboj. Marija je preštevala dneve in noči, kdaj bo prvič na vrsti. (FRANCA 1992) Po koncu prve svetovne vojne je pričela

² Ang. *embodied space*. Gre za prostor, (raz)umljen na podlagi tvorne telesne izkušnje. Podrobneje prim. LOW in LAWRENCE ZÚÑIGA (2003: 3) in tudi MURŠIČ (2006: 48–54).

³ Primerljivo je razmerje med materialnimi okolščinami oz. prizoriščem ter družbenimi praksami in interakcijami povzel Matej Vranješ (VRANJEŠ 2008: 111).

⁴ Kadar ni navedeno drugače, so navedki iz intervjujev z Marijo Franco, ki so bili vodeni v okviru terenske raziskave med letoma 1994 in 1996.

sama služiti kruh. S štirinajstimi leti jo je skupaj s starejšo sestro v Istro pospremil oče. Marija je trgovala z ljudmi na Vrhovščini, v vaseh nad Buzetom.

Hrvaški Istrani so nas brez izjeme lepo sprejemali. Bili so dobri in gostoljubni, še posebej z nami začetnicami. Nudili so nam hrano in prenočišče. Če ni bilo drugega, smo spale na seniku. Presrečne smo bile, da smo tudi me našle svoje ljudi. Od takrat naprej smo hodile vsak teden po istih vaseh. [...] Mi nismo znali, da smo iz Šavrinije. [...] So nam rekli Šavrinke, ma tudi po imenih. So imeli obzir. Kadar so klicali otroci mater, pač naj pride domov, je prišla Šavrinka, so me vprašali: »Kaj čemo rečt, je prišla Šavrinka?« So se bali, da bi se užalila.

Marija se je leta 1927 omožila z Jožefom Franca iz sosednje hiše, kamor se je že prej poročila njena starejša sestra Ana. Z Jožefom sta imela štiri otroke: Marijo, Ivana, Jolando in Cvetka. Jožef je delal na domači kmetiji in hodil na *žurnade* k večjim kmetom, Marija pa je hodila v Istro. S pridožitvijo v družino Franca je Marija postala snaha Jožefove mame, Ivane Franca, ki je bila ena prvih gračiških preprodajalk, ki so hodile trgovat v osrednjo Istro. Marija in njena sestra Ana sta izmenično zbirali jajca, piščance, mesnine in žganje, jih tovorili in preprodajali v Trstu ter si pomagali pri varstvu otrok.

Med drugo svetovno vojno je Marija ovdovela. Ker je imela v lasti nekaj zemlje, ni dobivala nakaznic in siceršnje državne socialne podpore, zato je kljub novonastalim okoliščinam z mejami, predpisi in carinami spet začela trgovati. S posebnim dovoljenjem je lahko občasno prečkala mejo med Cono A in Cono B ter spotoma nesla preko novonastale meje preprodajalske artikle. Postala je *kontrabantarka*, čeprav se njeno delo ni bistveno spremenilo. Leta 1947 je bila obtožena sodelovanja pri tihotapljenju ljudi prek meje in za sedem mesecev je bila zaprta v puljskem zaporu. Po letu 1947 je še vedno občasno preprodajala med Vrhovščino in Trstom. Z avtobusom se je peljala do Buzeta in nadaljevala peš do vasi okoli Vrha. Na tržaških razprodajah, v magazinih in na *Ponte Rosu* je nakupila majice, kavbojke, spodnje perilo, blago, posodo in vse to odnesla v kraje, kjer je pred desetletji petrolej in sukanec menjala za jajca. S trgovanjem je nadaljevala do svojega osemdesetega leta. Priložnostno je Istrane obiskovala do konca življenja. Razen sester v Gračišču ni imela prijateljev. Te je našla med učitelji in učenci bližnje gračiške šole. Časa je imela dovolj in zanimanje za Šavrinke jo je zabavalo. Marija je umrla na sveto Ano leta 1996 in je pokopana na kubejskem pokopališču. (LEDINEK in ROGELJA 2000: 21–35)

3 (So)ustvarjanje šavrinske identitete: Preplet prizorišča, interakcij in (literarnih) podob

3.1 Prizorišče ali trgovska pot Marije Franca na fizičnogeografski, družbenogospodarski in politični karti

Vas Gračišče se nahaja na severovzhodnem, višje ležečem območju Istre na 300 m nadmorske višine. Od Trsta je oddaljena 23 km, od Buzeta pa 27 km. Pred Buzetom, ki leži na 40 m nadmorske višine, zavije nekdanja Marijina trgovska pot na

stransko cesto, ki se vzpenja proti Vrhovščini. Enourni vzpon vodi mimo Maruškov, Jagodičja in Marčeve njive ter doseže vršno plan pri zaselku Čelo. Pot se nadaljuje po danes asfaltirani cesti do vasi Sveti Donat in proti zaselku Vrh, ki leži na 380 m nadmorske višine. Od tod vodijo poti proti okoliškim vasem Dol, Dobrovo, Klarići, Potoki, Medveje, Marčineško polje, Marčinegla, Paladini, Ščulci, Barušići, Luskici, Senj, Sovinjak in Sovinjaško polje, ki ležijo na ramenih, spuščajočih se od središčne-ga Vrha. Krožna pot po zaselkih Vrhovščine je dolga približno 25 km. Pot iz Gračišča proti Trstu vodi mimo Kubeda, se spusti proti Rižani, preči reko pri Mostičju in se zatem vzpenja proti Črnemu Kalu. Pred Črnim Kalom se spusti proti osapski vali ter vodi mimo Gabrovice in Ospa po ravni cesti proti nekdanjemu maloobmejnemu prehodu med Jugoslavijo in Italijo. Na italijanski strani se vzpne do Mačkovelj, od koder je že moč videti Trst s tržaško rafinerijo v ospredju. Od tod se spusti proti središču mesta, do ulic Tesi, Molino Vento in Bosco, kjer so bili v prvi polovici 20. stoletja hlevi za tovarno živino, ter dalje do nekdanjega maloprodajnega mesta na Garibaldijevem trgu s stebrom, na katerem je pozlačen kip Matere Božje.

Celotna krožna pot (od Gračišča do Vrhovščine in nazaj ter do Trsta in nazaj) je dolga 125 km. Marija Franca je v obdobju med letoma 1920 in 1940 navedeno pot prepešala enkrat tedensko v treh ali štirih dnevih. V primerjavi z opisano trgovsko potjo so bile poti škedenjskih krušaric ali mlekaric iz koprskega zaledja bolj urbane in bistveno krajše.

3.2 Interakcije ob trgovski poti

Marija Franca je v 20. in 30. letih 20. stoletja sama ali skupaj z drugimi preprodajalkami iz Gračišča in bližnjega Kubeda enkrat tedensko navsezgodaj krenila proti osrednji Istri. Pred Buzetom so se preprodajalke razšle glede na mikrolokacijo stalnih strank. Na razpotjih so pustile *signade*, dogovorjena znamenja, s katerimi so ena drugi sporočile, v katero smer so šle. Preprodajalke so imele namreč stalne in zanesljive dobavitelje in odjemalce ter ustaljene poti. V vas so prihajale na dogovorjeni dan in ob dogovorjeni uri, ne glede na vremenske in siceršnje okoliščine. Stalne stranke so starejše sorodnice in znanke prepuščale mlajšim oz. so se v primeru času nosečnosti, varstva otrok in bolezni nadomeščale pri odjemu in dobavi strankam. Ker so bile stranke na Vrhovščini pogosto še revnejše kot preprodajalke, so robo večkrat pustile ljudem na up, ti pa so jo postopoma odplačevali z jajci. V krajih nad Buzetom so stranke trgovkam nudile hrano, pijačo in prenočišče. Poleg trgovske mreže se je tako vzpostavila tudi mreža zaupanja in pomoči. Preprodajalke so v osrednji Istri prespale eno ali dve noči, se navsezgodaj zjutraj odpravile proti domu ter se ob določeni uri sešle na dogovorjenem mestu pri Buzetu ali Motovunu.

V Trst so se preprodajalke iz Gračišča in Kubeda odpravile okoli polnoči, večkrat še isti večer, da so lahko do petih zjutraj dospele v mesto. Sestale so se na koncu vasi in skupaj nadaljevale pot proti Kubedu in Rižani. Prvi del je bil namenjen molitvi, zatem pa so pele, klepetale, opravljale, si pripovedovale šale, se smejale in dremale. V skupini trgovk so se tako na osnovi skupnih izkušenj hoje in trgovanja izoblikovale medsebojne podporne vezi. Pred vstopom v Trst so preprodajalke pregledali mestni tržni inšpektorji, da niso imele prepovedanega blaga, kot je bilo na primer žganje.

Osle so pustile pri lastnikih hlevov, s katerimi je veljalo biti v dobrem odnosu, saj so jim ti posredovali informacije o prodajnih mestih in zaposlitvah. Nekatere so jajca in drugo robo prodale mlekaricam, ki so jih skupaj z mlekom raznašale po meščanskih gospodinjstvih, druge so imele stalne odjemalce, pekarnarje in trgovine, kjer so lahko prodale večjo količino naenkrat, tretje so prodajale na drobno na različnih trgih in tržnicah. Ko so prodale jajca in nakupile, kar so jim naročile stranke in kar so potrebovali doma, so se pred odhodom včasih ustavile še v *betoli*, gostilni s cenejšo hrano. Iz Trsta so domačim, ki so jih nestržno pričakovali, prinesle priboljške, otrokom krušno pecivo, moškimi pa tobak in papir za cigarete. S preprodajo jajc in nekaterih drugih artiklov med kraji okoli Buzeta in Motovuna ter Trstom in drugimi obalnimi mesti so se gračiške preprodajalke ukvarjale do druge svetovne vojne, ko je v povezavo med Trstom in Istro zarezala meja, sprva med cono A in B Julijske krajine, od leta 1947 do 1954 med Jugoslavijo in Conama A in B Svobodnega tržaškega ozemlja ter od leta 1954 med Italijo in Jugoslavijo. Marija Franca je po letu 1954 v tržaških *magacinih* nakupovala spodnje perilo, kavbojke, majice in jih sama ali s pomočjo v Trstu živečih družinskih članov pretihotapila preko jugoslovansko-italijanske državne meje. Pogosto je na pot vzela tudi hčer in pozneje vnukinjo, nikoli pa sinov in vnukov.

V 70. in 80. letih 20. stoletja preprodaja ni bila več ključna za preživetje, marveč je bila habitualizirana ekonomska in socialna praksa posameznic, ki je omogočala tako dodatni zaslužek kot tudi vzdrževanje poznanstev in obujanje spominov na življenje v prvi polovici 20. stoletja, med drugim tudi na prekupčevanje med istrskimi vasi in obalnimi mesti. Obujanje spominov na obdobje preprodaje jajc in vzdrževanje socialnih stikov z ljudmi v osrednji Istri se je preko občasnih obiskov nadaljevalo tudi v zadnja desetletja 20. stoletja. Pri Mariji Franca so slednje še okrepili pogovori z učitelji gračiške šole, ki so imeli pri njej v najemu sobo, predvsem srečanje in sobivanje z učiteljem in s pisateljem Marjanom Tomšičem. Sprva je spomine na čas prve polovice 20. stoletja pripovedovala, pozneje pa jih je na podbudo Marjana Tomšiča zapisala v treh zvezkih *Šavrinskih zgodb* (FRANCA 1990; 1992; 1995). Sočasno je Marjan Tomšič izdal romana *Šavrinke* (1986) in *Zrno od frmentona* (1993), novele *Olive in sol* (1983) in *Kažuni* (1990) ter druga leposlovna dela, v katera je med drugim vtkal Marijine spomine. Plodno sobivanje med ovdovalo (nekdanjo) preprodajalko ter pisateljem je porodilo širši val zanimanja za (pol)pretekle potovke, med drugim je v Gračišču in bližnjih krajih pričelo delovati kulturno-umetniško društvo Šavrinke inu anka Šavrini, ki je v uprizoritvah prepletalo in poustvarjalo tako stvarne dogodke iz spominov Marije Franca in nekaterih drugih preprodajalk kot tudi prigode iz Tomšičeve literature.

3.3 Podobe

V prvi polovici 20. stoletja sta se med sovaščani oblikovali dve podobi trgovk. Prva podoba preprodajalke je bila podoba delovne, pogumne, fizično utrjene in ne-utrudne ženske, ki je zaslužna za preživetje in za priboljške pri hiši. Preprodajalke so bile zato zaželene neveste. Ženske, ki niso hodile v Istro, so jih občudovale, hčere in nečakinje pa so se poleg priboljškov veselile tudi občasnih odhodov v Istro ali

Trst, kamor so jih s seboj jemale starejše sorodnice. Prenašanje obrti, predajanje in izmenjavanje pri strankah predvsem po ženski liniji, med taščami in snahami, tetami in nečakinjami, med sestrami in svakinjami ter skupno tovorjenje prodajnih artiklov so krepili vezi med ženskami trgovkami, opolnomočili ženske in ustvarjali pozitivno žensko (samo)podobo. Druga podoba je bila podoba prav tako močne, samostojne, razgledane, izkušene in komunikacijsko veščje ženske, ki dnevno odhaja od doma sama v istrsko divjino in v tržaški blišč. Medtem ko je bila prva zaželena nevesta, se je druga gibala že na meji legitimnega. Etnografija tako priča, da so nekateri možje svojim ženam prepovedali, da bi hodile od doma preprodajat.

Tudi v interakciji z Istrani iz osrednje Istre sta se oblikovali dve podobi preprodajalke, ki so jih prav stranke v osrednji Istri (po)imenovali Šavrinke, ker naj bi bile, kot so povedali, iz Šavrinije. Šavrinke so bile po eni strani prebrisane trgovke, ki so »trdo glihale in pošteno plačale«, ter same, brez spremstva moža hodile po svetu. Etnografski podatki kažejo tudi na nedvoumno negativne konotacije, povezane s poimenovanjem Šavrinke in Šavrini. Na drugi strani so taiste Šavrinke prinašale iz Trsta različne artikle in informacije, pogosto so jim pustile blago tudi na up in je tako, kot je povedala Marija Franca, ena revščina podpirala drugo.

Orisane podobe preprodajalke oz. Šavrinke so bile osnova, na kateri so v drugi polovici 20. stoletja pisatelji, likovniki in drugi poustvarjalci, zbiratelji ljudskega blaga in pozneje pevske, kulturne in folklorne skupine oblikovali lik Šavrinke. Pri tem so poudarili tiste elemente, ki jih je narekovala osebna naklonjenosti in siceršnje družbene okoliščine; trpljenje (KOCJANČIČ 1962), samostojnost, prefinjenost, pogum in eroticizem (TOMŠIČ 1986), mogočnost in kariatidnost v upodobitvah kiparja in slikarja Jožeta Pohlana ter prebrisanost oz. tako imenovano *furbavost*, izpostavljeno v uprizoritvah lokalnih kulturno-umetniških društev.

Alojz Kocjančič⁵ je v pesmih Kubejskim Šavrinkam in Materi, objavljenih v zbirki *Šavrinke pesmi*, Šavrinke opisal kot matere, ki se žrtvujejo za svoje otroke (KOCJANČIČ 1962). Sabina Mihelj je ugotovila, da je metafora Šavrinke pri tem rabljena kot figura nacionalne/regionalne zgodovine oz. kot njena antiteza. Tako kakor nudi metafora družine prikladno razvojno pripoved za nacionalno zgodovino, dejansko pa je izpraznjena zgodovinskega pomena in ločena od vzvodov moči, tako je tudi lik matere izenačen z Istro (prim. pesem Istra – mati), pesnik pa je njen sin. (MIHELJ 2006: 372) Enačenje Šavrinke, Istranke in matere je razberljivo tudi iz poimenovanja mogočnega kipa v Hrastovljah, delo kiparja in slikarja Jožeta Pohlana, ki se je ob slovesni postavitvi leta 1990 imenoval Istranka in je bil v času terenske raziskave avtoric prispevka v ljudski govorici že poimenovan za Šavrinko. Poudarjanje materinskega elementa pri Alojzu Kocjančiču ni slučajno, saj se je njegova mati res ukvarjala s preprodajo med Kubedom, osrednjo Istro in Trstom. S preprodajo v severovzhodnem in višje ležečem delu Istre se namreč niso ukvarjala zgolj dekleta pred možitvijo oz. vdove (BRUMEN 2000; RAVNIK 1996: 82–83), marveč tudi poročene ženske, ki so s pomočjo sorodnic usklajevale intimno družinsko življenje s pridobitno dejavnostjo. Pisatelj Marjan Tomšič je poleg materinske in ženstvene podobe Šavrinke poudaril tudi njeno avtonomnost in aktivno vlogo v (javnem) življenju (TOMŠIČ 1986). V na-

⁵ Poimenovanje Šavrinke vstopi v književnost prav z Alojzom Kocjančičem leta 1962 (prim. BASKAR 2002).

sprotju s splošnim prepričanjem in ugotovitvami nekaterih raziskovalcev, ki so moške in ženske družbene vloge delili po analogiji aktivno–pasivno oz. javno–zasebno,⁶ je v literaturi Marjana Tomšiča Šavrinka izpostavljena kot samozadostna, samostojna in aktivna posameznica, katere pridobitna vloga nikakor ni bila zanemarljiva (LEDINEK in ROGELJA 2000: 90; MIHELJ 2006: 371–372). Vzporedno z Marjanom Tomšičem sta poleg Marije France Šavrinke in Šavrinijo omenjala še Rafael Vidali v pesniški zbirki *Čubejske žrjavce* (1989) in Edelman Jurinčič v zbirki proze *Istrani* (1991). Vse tri omenjene pisce lahko šteujemo za Tomšičeve »učence«, ki so skupaj dopolnjevali in gradili lik Šavrinke, kakršen se je začel utrjevati ob koncu 20. stoletja.⁷ Zdi se, da je bila prav literarizirana podoba Šavrinke v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja, v času razpada Jugoslavije, primerna in dovolj mikavna podoba za šavrinizacijo Istre oz. iznajdbo šavrinske identitete (BASKAR 2002a), ki se je bolj kot za nacionalno razločevanje slovenskih od hrvaških Istranov (BRUMEN 2000) ali istrskega podeželja od obalnih mest (BASKAR 2002a: 130) v 21. stoletje ohranila in utrdila v iskanju lokalnih tipičnosti, avtentičnosti in fasaderstva (ORBAŠLI 2000), za potrebe turizma in s turizmom povezanih prireditev (MACCANNELL 1976; 1992).

4 Zaključek

Nekateri raziskovalci šavrinizacije Istre se nagibajo k tezi, da je geografska in poklicna redukcija Šavrinke na jajčarice iz jugovzhodnega kota Istre predvsem posledica učinka književnikov in likovnih umetnikov, ki so oblikovali mikavno podobo Šavrinke, ki je prerasla v simbol, na katerega se je oprl proces iznajdbe šavrinske identitete konec 90. let 20. stoletja. Bojan Baskar sicer meni, da pri kubejsko-gračiško-hrastoveljski redefiniciji Šavrinke ne gre za čisto literarno oz. fikcijsko invencijo (BASKAR 2002a: 127), vendar se njegova razlaga opira na analizo literarne in geografske produkcije. Etnografija priča, da so bile za tovrstno redukcijo poleg literarne produkcije ključne neposredne materialne okoliščine, saj so se preprodajalke, ki so hodile v osrednjo Istro in v določenem obdobju res trgovale predvsem z jajci (pozneje tudi z drugimi artikli), prav tam srečevale s specifično rabo etničnega poimenovanja Šavrini. Za razliko od mlekaric, krušaric in drugih (pre)prodajalk, ki niso zbirale blaga v osrednji Istri, ampak so bile vezane le na obalna mesta, so imele potovke iz Gračišča, Kubeda in okoliških vasi stik s prebivalci osrednje Istre, ki so jih imenovali Šavrinke, ker so bile, kot so pravili, iz Šavrinije. Dolgotrajna in naporna hoja – v opisanem primeru trgovke Marije Franca po 125 km dolgi krožni poti med Istro in Trstom – je bila stvarno dejstvo, na katerem je bila osnovana podoba o pogumnih, trpečih in herojskih Šavrinkah. Medtem ko pri Aloisu Spinčiču, avtorju zapisa o

⁶ Na večpomenskost in problematičnost tovrstnih dihotomij, pri ljubljenih v strukturalističnih razlagah pomena, je opozorila že Lidia Sciama. Na osnovi terenskega dela v Italiji in ponovnega branja etnografij, v katerih je bila izpostavljena opozicija med zasebnim in javnim, je v prispevku *The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology* postavila tovrstne opozicije pod vprašaj (SCIAMA 1997: 90–104).

⁷ Čeprav so dela navedenih umetnikov najbolj glasno odmevala, so Šavrini in Šavrinke omenjeni v delih nekaterih zbirateljev ljudskega blaga in literatov že pred popularizacijo v 80. in 90. letih. Zbirateljica Nadja Rojac Orfanò je na pobudo Milka Matičetovega in Pavla Merkušja popisovala šavrinsko ljudsko izročilo v Gažonu in okolici ter v Trstu (ROJAC ORFANÒ 1977: 200–211).

Šavrinki v 9. zvezku *Avstro-Ogrske monarhije v besedi in sliki* (SPINČIĆ 1891: 215), in pri Simonu Rutarju, avtorju knjige *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra* (RUTAR 1896: 175), konec 19. stoletja mobilnost in posredništvo med Istro in Trstom nista bila izpostavljena, se zdi, da sta bili za oblikovanje istovetenjske podobe v drugi polovici 20. stoletja prav mobilnost s pešhojo in stik s strankami v osrednji Istri ključni prvini lika Šavrinke.

Potrebno je izpostaviti, da v procesu oblikovanja lika Šavrinke posamezniki niso bili zgolj pasivni prejemniki podob, ampak so imeli (in imajo) aktivno vlogo v oblikovanju le-teh. Proces regionalizacije ni zgolj invencija, odkrivanje, prebujanje oz. reappropriacija identitete (BASKAR 2002a: 115) v smislu promocije oz. popularizacije šavrinske identitete s strani lokalnih in zunanjih umetniško-kulturnih promotorjev ter specifičnih političnih okoliščin v 90. letih 20. stoletja (BRUMEN 2000), ampak deluje proces šavrinizacije obojestransko, tako »od zgoraj«, kot »od spodaj«, skozi materialne okoliščine in prizorišča ter interakcije posameznikov na prizorišču. Šavrinska identiteta se je oblikovala skozi interakcije oz. aktivnosti posameznikov; konkretno skozi preprodajo, tihotapljenje, pešačenje in poznavanje poti med Istro in Trstom, pripovedovanje, spominjanje ter šele zatem skozi zapisovanje pripovedi in spominov. Identifikacije so namreč fluidne in spremenljive (DRUMMOND 1980) ter se (re)organizirajo glede na spremenljiva, pogosto kaotična razmerja med materialnimi okoliščinami, interakcijami in podobami. Proces regionalizacije in nacionalizacije v Istri ter oblikovanje podobe Šavrinke pri tem ni izjema.⁸ Šavrinizacija dela Istre, je bila, kot je zapisal Borut Brumen, v 90. letih 20. stoletja proces slovenizacije oz. nacionalizacije novepečene slovenske Istre (BRUMEN 2002: 404), pozneje pa je bila bolj v povezavi z afirmacijo podeželske identitete v opoziciji z obalnimi mesti (BASKAR 2002a: 130). Dandanes se zdi, da gre proces šavrinizacije v smeri fasaderstva⁹ turistične ponudbe ter da je nacionalno in ruralno–urbano razločevanje zasenčeno z romantiziranimi podobami stvarnih materialnih okoliščin iz življenja preprodajalk. Šavrini in Šavrinja so pri tem vnovič potisnjeni v ozadje, izstopa predvsem Šavrinka, tokrat v vlogi avtentičnega lika. Nedavno je Turistična razvojna agencija Autentica iz Kopra v sodelovanju s pisateljem Marjanom Tomšičem oblikovala poseben izletniški program »po poteh Šavrinke«, kjer se je, kot pravi avtor članka v *Primorskih novicah*, »na poseben način poklonila liku Šavrinke« (31. 3. 2011, 65/66, 9). V obalnih mestih Slovenije je moč kupiti skulpture glinenih Šavrin, lutke Šavrinke ter razglednice s fotomontažo prizora z nekdanje trgovske poti, ki sicer navajajo, da je Šavrinka lik iz specifičnega podeželskega okolja severovzhodne Istre, obenem in bolj izrazito pa delujejo kot nadregionalna¹⁰ podoba nostalgичnega iskanja izgubljenega časa in avtentičnega življenja, značilnega za mitično rekonstrukcijo občutja tradici-

⁸ Proces regionalizacije je pri tem zgolj korak v procesu oblikovanja regionalne identitete, ki ustvarja teritorialne meje, simbole in inštitucije (URBANC 2008). Medtem ko je na simbolni ravni oblikovanje regionalne identitete doseglo zrelost, pri raz/zamejevanju in zlasti na institucionalni ravni slovenski del Istre še ni dosegel stopnje stabilne regije (URBANC 2007).

⁹ Fasaderstvo imenuje process ohranjanja podobe, ki se prilagaja turističnemu imaginariju, Aylin ORBAŠLI (2000).

¹⁰ Primerljive podobe podeželskih žensk je moč najti tudi v drugih turističnih središčih; npr. podobe žensk iz Provanse v obliki turističnih kipcev, razglednic ali lutk, lik kamnite ženske s košaro na glavi v Bujah ipd.

je, izkoreninjene zavoljo globalizacije (SELWYN 1996: 2). Gre za iskanje avtentičnosti, kot jo je, aplicirano na turistično situacijo, teoretiziral ameriški sociolog Dean MacCannell (1976; 1992)¹¹ ali zgolj za igranje s podobami v postmodernem svetu, kot je turistične spektakle opisal John Urry (1990).

Če sklenemo povedano in pripeljemo Šavrinko s »prizorišča na prizorišče«; s prizorišča severovzhodnega višjega dela Istre, ki je bilo prizorišče preprodaje in interakcij, do prizorišča obujanja spominov in novih interakcij, ki je sicer še vedno umeščeno v severovzhodni višji del Istre in ga obenem že presega, vidimo, da je prizorišče, ki je bilo prej zgolj preliminarno definirano, postalo spričo interakcije med specifičnimi posamezniki, kulturniki in turističnimi akterji popolna ekspozi-cija tega, kar se je dogajalo (preprodaja), oz. tega, kar se dogaja (proces šavrinizacije, fasaderstvo in iskanje avtentičnosti). Tako lahko na turističnem izletu po poteh Šavrink okusimo »merendo nekdanjih Šavrink«, obiskovalcu se dogodi srečanje z domačinko, ki invocira preprodajalko z jajci. Na razglednicah lahko pokukamo v prizor iz življenja Šavrink ter naposled v stvarno krajino, kjer omenimo lito-punktirano impozantno hrastoveljsko Šavrinko. Z besedami Milesa Richardsona: materialne okoliščine postanejo iz implicitne preliminarne definicije eksplicitne in dopolnjene, družbena situacija pa postane fizično umeščena (RICHARDSON 2003: 85) bodisi v obliki kamnite ali (za)igrane Šavrinke. Pri tem literarna produkcija za oblikovanje simbolnih podob in kolektivnega subjekta (ACCATI 2001: 134–135) ni zgolj (iz)rabila polpreteklega življenja trgovk oz. Šavrink, ampak so tudi posamezne trgovke, v našem primeru Marija Franca, (iz)rabile priložnost upovedovanja svoje zgodbe, individuacije in vstopanja v zgodovino kot posameznice. In tudi ni literarna produkcija oblikovala zgolj šavrinskih identifikacij oz. istovetenja, marveč je (pre)oblikovala tudi krajino in siceršnje materialne okoliščine istrskega podeželja.

VIRI IN LITERATURA

- Luisa ACCATI, 2001: *Pošast in lepotica: Oče in mati v katoliški vzgoji čustev*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bojan BASKAR, 2002a: Med regionalizacijo in nacionalizacijo: Iznajdba šavrinske identitete. *Annales* 12/1. 115–132.
- , 2002b: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije (Knjižnica Annales, 29).
- Borut BRUMEN, 2000: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf. (Oranžna zbirka).
- Šašo DRAVINEC, 2012: Kolačarica je prinašala ljubezen. *Sladka jesen v Kopru – prilo-ga Primorskih novic* (12. 9. 2012). 3–4.

¹¹ MacCannellov turist odhaja na počitnice zavoljo kognitivnega konstruiranja ali rekonstruiranja struktur, ki jih sodobnost uničuje (MACCANNELL 1976; 1992).

- Lee DRUMMOND, 1980: The cultural continuum: A theory of intersystem. *Man* 15/2. 352–374.
- Marija FRANCA, 1990: *Šavrinske zgodbe*. Koper: Fontana.
- , 1992: *Šavrinske zgodbe 2*. Koper: Fontana.
- , 1995: *Šavrinske zgodbe 3*. Koper: Fontana.
- Katja FUNA, 2005: *Vloga Šavrinke pri oblikovanju šavrinske identitete*: Diplomsko delo. Ljubljana: Katja Funa.
- Martyn HAMMERSLEY in Paul ATKINSON, 1995: *Ethnography: Principles and practice*. London, New York: Routledge.
- Edelman JURINČIČ, 1991: *Istrani*. Koper: Artis.
- Alojz KOCJANČIČ, 1962: *Šavrinske pesmi*. Ljubljana: Ciril-Metodijsko društvo katoliških duhovnikov LRS.
- Špela LEDINEK in Nataša ROGELJA, 2000: *Potepanja po poteh Šavrinke Marije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 32).
- Dean MACCANNELL, 1976: *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. New York: Schocken Books.
- , 1992: *Empty Meeting Grounds: The Tourist Papers*. New York: Routledge.
- Sabina MIHELJ, 2006: Transformations of Imagined landscapes: Istra and Šavrinija as Intercultural naratives. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Ur. Marcel Cornis-Pope in John Neubauer. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins publishing company. 364–373.
- Rajko MURŠIČ, 2006: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46/3–4. 48–54.
- Ann OAKLEY, 2000: *Gospodinja*. Ljubljana: Založba /*cf . (Lila zbirka).
- Aylin ORBAŠLI, 2000: *Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management*. London, New York: E & FN Spon.
- Mojca RAVNIK, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana, Koper: ZRC SAZU, Lipa.
- Miles RICHARDSON, 2003: Being-in-the-market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America. *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Ur. Setha M. Low in Denise Lawrence Zúñiga. Malden, Oxford, Carlton, Berlin: Blackwell Pub (Blackwell readers in anthropology, 4). 75–91.
- Nadja ROJAC ORFANÒ, 1977: Šavrinsko ljudsko izročilo. *Traditiones* 4. 200–211.
- Simon RUTAR, 1896: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodoznanski, statistični, kulturni in zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska (Slovenska

- zemlja: Opis slovenskih pokrajin v prirodoznanskem, statističnem, kulturnem in zgodovinskem obziru, 2).
- Lidia SCIAMA, 1997: The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology. *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Ur. Shirley Ardener. Oxford, New York: Berg. 87–111.
- Tom SELWYN: Introduction. *The Tourist Image: Myths and Myth Making in Tourism*. Ur. Tom Selwyn. Chichester: John Wiley & Sons. 1–32.
- Alois SPINČIČ, 1891: Volkslebender Slaven in Istrien. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* 9. Dunaj: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei. 208–230.
- Marjan TOMŠIČ, 1983: *Olive in sol*. Koper: Lipa.
- , 1986: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1990: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1993: *Zrno od frmentona*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- John URRY, 1990: *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage.
- Mimi URBANC, 2007: Contested Slovene Istria: A distinctive region of its own or merely part of a larger supranational region? *Die Erde* 138/1. 77–96.
- , 2008: Večdimenzionalnost pokrajine: Primer slovenske Istre. *Geografski vestnik* 80/2. 95–105.
- , 2011: *Pokrajinske predstave o slovenski Istri*. Ljubljana: Založba ZRC (Georitem, 15).
- Rafael VIDALI, 1989: *Čubejske žrjavce*. Koper: Fontana.
- Matej VRANJEŠ, 2008: *Prostor, teritorij, kraj: Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko (Knjižnica Annales Majora).

